

De verdeling over de drie stromen varieert nogal per periode. In bijgaande kolomgrafiek wordt dit weergegeven. Voor de periode 1106-1629 schommelt het aandeel van de cultuur tussen de 50 en 60%, daarna is het minder dan de helft. Het hoge percentage is een keuze van redactie, want er zijn meer dan genoeg politieke en sociaal-economische studies voor deze periode. Waarom dit is gebeurd wordt niet duidelijk. De cultuur-historische synthese is zeer interessant en nieuw, maar zeker niet 'nieuwer' dan de sociaal-economische of de politieke.

De verdeling over de historische perioden kent een aanzienlijke *bias* voor het *ancien régime*. De Middeleeuwen (ik reken vanaf 843) en de Nieuwe Tijd (tot 1795) zijn met respectievelijk 38% en 40% veel ruimer bedeed dan de negentiende en twintigste eeuw die slechts 22% ter beschikking krijgen. De periode na 1960 komt bovendien slechts zeer partieel ter sprake. Men beperkt zich tot een politieke geschiedenis van het uiteenvallen van de voormalige provincie Brabant in drie delen (20 pagina's) en een beschouwing over 'het Brabants eigene' in Noord-Brabant (9 pagina's). De provincie Antwerpen valt er merkwaardig genoeg helemaal uit.

Hoewel het te betreuren valt dat de recentste geschiedenis beduidend slechter wordt bediend dan de oudere perioden is dit ongetwijfeld voor een groot deel onontkoombaar. Het is immers een feit dat er nog nauwelijks stads- en dorpsgeschiedenissen over de periode na 1960 beschikbaar zijn en ook historische studies die meer thematisch of probleemgericht zijn moeten nog geschreven worden.

Deze indrukwekkende, vooral beschrijvende, naar binnen gerichte synthese biedt nog weinig conclusies en lange termijnvisies, maar dat is wellicht een uitdaging. Dit kloeke werk is een onmisbaar historisch werk dat niet alleen voor de Brabantse historiografie maar ook voor die van de Lage Landen grote ondersteunende verdiensten zal hebben. Het effent bovendien de weg voor interessante comparatieve beschouwingen.

Paul M. M. Klep

D. Henley, *Fertility, food and fever. Population, economy and environment in North and Central Sulawesi, 1600-1930* (Verhandelingen van het Koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde CCI; Leiden: KITLV press, 2005, x + 711 blz., € 45-, ISBN 90 6718 209 5).

Dit boek is tot stand gekomen in het kader van het 'Ecology, Demography and Economy in Nusantara Project (EDEN)' van het KITLV, dat een reeks studies over wisselwerkingen van samenleving en natuurlijke omgeving in Indonesië heeft opgeleverd. De reeks sluit aan op een rijke traditie van cultuur-ecologische studies over Indonesië. Vroegere bijdragen van indologen en antropologen hanteerden veelal het ecosysteem-concept (zoals Clifford Geertz over agrarische involutie). Deze benadering verschaftte een vruchtbaar analytisch kader, maar het centraal stellen van systemen leidde ook tot een zeker schematisme. Inmiddels wordt meer aandacht geschonken aan regionale variaties en historische ontwikkelingen, zo ook in het EDEN-project.

De onderhavige bijdrage is thematisch toegespitst op de relatie tussen demografische, economische en ecologische ontwikkelingen, met name op de landschappelijke gevolgen van de bevolkingsgroei op Sulawesi (Celebes) in een bepaalde periode. Deze vraagstelling snijdt een complexe problematiek aan, aangezien zowel aan oorzaak- als gevolgzijde talrijke variabelen in het geding zijn. De auteur brengt vele relevante factoren en hun mogelijke samenhangen in kaart met gebruikmaking van demografische, geografische, ecologische en landbouwkundige theorievorming en historische inzichten. Het boek bestrijkt het tijdvak 1600-1930, waarin ontbossing optreedt door uiteenlopende vormen van landbouw, zoals zwerfbouw, akkerbouw of plantages. De behandeling betreft Midden- en Noord-Celebes, zich uitstrekkend van Palu en Tobungku tot de Sangir en Talud archipels, volkenkundig en landschappelijk een rijkgeschakeerd gebied met contrasterende ontwikkelingspatronen. Tegenover de bevolkingsgroei in de Minahasa en Gorontalo stond een teruggang in Banggai en Tobungku. Evenzo verschilden allerlei gebieden in vormen van landbouw, welvaart, ontbossing en migratie. Dat maakt het onmogelijk een eenvoudig algemeen geldend beeld te schetsen, maar het biedt wel de gelegenheid om uiteenlopende patronen en ontwikkelingen te vergelijken en alternatieve verklaringen te toetsen. De gegevens zijn merendeels ontleend aan koloniale bronnen. Deze worden vanuit het oogpunt van beeldvorming vaak gekritiseerd om hun koloniale blik, maar blijken nochtans nuttig vanwege veelal scherpe waarnemingen, praktische kennis en heldere inzichten. In de hoofdstukken 1 en 3 geeft de auteur een inzichtelijke behandeling van de historische bronnen en hun weerbarstige interpretatieproblemen.

De analyses van de casus haken in op ecologisch-historische debatten over onder meer de ecologische duurzaamheid van zwerfbouw, de relatieve arbeidsproductiviteit van landbouwwormen, de economische rationaliteit van de keuze voor natte of droge rijstbouw, de historische overgang van *ladang* naar *sawah*, de ecologische functionaliteit van ritueel beschermde natuur en landschapselementen, beheerde en onbeheerde communale gronden, productieve en onproductieve tijdsbesteding, bewuste geboorteregeling en fysiologische conditionering. Achterliggende dimensie in deze debatten is de tegenstelling tussen rationeel-functionele en sociaal-culturele verklaringswijzen. Hoewel de auteur ruimte laat voor beide perspectieven, legt hij de nadruk op de eerste benadering. Dat geldt ook voor zijn betoog over de hoofdvraag. De uitgebreide beschrijvingen en analyses doen volop recht aan de verscheidenheid van geografische patronen en demografische ontwikkelingen. Op het eerste gezicht lijken de economische en demografische variabelen weinig verband met elkaar te houden. Toch komt de auteur tot een duidelijke stelling: er is een positief oorzakelijk verband tussen beschikbare bestaansmiddelen en bevolkingsgroei, zij het dat vele tussenkomende sociaal-economische variabelen dit verband aanmerkelijk compliceren, zoals gezondheid en medische zorg. De laat-koloniale bevolkingsgroei wordt doorgaans toegeschreven aan verbeterde gezondheidszorg, maar volgens Henley is de houdbaarheid van die veronderstelling onzeker. Pokken en malaria namen onmiskenbaar af, maar cholera, mazelen, dysenterie en geslachtsziekten namen juist toe. De auteur benadrukt dat economische factoren voor de verklaring van sterfte minstens even belangrijk zijn geweest. De voedselvoorraad was gedurende vele jaren en in bepaalde seizoenen onvoldoende, wat de vruchtbaarheid remde en de kindersterfte vergrootte. Op den duur bood de ontwikkeling van handel en

markteconomie een beter stootkussen tegen voedselschaarste dan de traditionele 'morele bestaanseconomie' kon bieden. Handel treedt in zijn betoog herhaaldelijk op als dynamiserende factor, soms misschien als *deus ex machina*.

De relatie tussen demografische en economische groei is een steeds terugkerende historisch-demografische kernvraag. Waar Malthus de rol van de bestaansmiddelen als doorslaggevend beschouwde, zag Boserup de demografische ontwikkeling als onafhankelijke variabele. De beschikbare gegevens over Celebes geven geen eenduidig uitsluitsel. Het feit dat veel bosgebied lang onbewoond bleef, lijkt te spreken tegen het draagvlakmodel. Maar die bossen waren zo schraal dat bestaanszwerfbouw niet haalbaar was. Pas door de komst van uitvoermogelijkheden en dus door aanplant van 'tweede' handelsgewassen werd openlegging rendabel. Anderzijds niet alle beschikbare bestaansmiddelen werden besteed, en de benutte middelen werden niet allemaal productief besteed, maar ook gebruikt voor meer vrije tijd. Alles afwegend bestempelt Henley de voorraad bestaansmiddelen, tot stand gekomen door tal van socio-culturele variabelen als meestbepalend. Dergelijke processen van doorwerking en terugkoppeling kunnen op basis van het bronnenmateriaal niet steeds worden bewezen, maar worden wel aannemelijk gemaakt. De auteur heeft daarvoor ruim 600 bladzijden nodig, omdat hij allerlei relevante regionale variaties in kaart brengt en alle redeneerstappen, alternatieven en afwegingen uit de doeken doet. Dit is uitgemond in een breed, maar doorzichtig en inzichtelijk betoog steunend op zorgvuldig bronnengebruik. Kortom een waardevolle bijdrage aan een waaier van onderzoeksvelden.

J. N. F. M. à Campo

A. Benali, H. Obdeijn, *Marokko door Nederlandse ogen 1605-2005* (Amsterdam, Antwerpen: De Arbeiderspers, 2005, 255 blz., ISBN 90 295 0465 X).

In 1605 kreeg de Schiedamse koopman Coy van de Staten-Generaal het verzoek om tijdens een handelsreis een honderdtal op Spanje buitgemaakte 'Moren' naar de sultan van Marokko te brengen. Doel van de missie was: een bondgenootschap tegen Spanje, vrijwaring van Nederlandse schepen voor de Marokkaanse kaapvaart, en het vrij krijgen van Nederlandse gevangenen in Marokko. Maar het zou een lid van de bekende joods-Marokkaanse familie Pallache worden, die zowel bij sultan Moelay Zidan als bij prins Maurits in de gunst wist te komen, en beide staten in 1610 tot een verdrag wist te brengen. In ruil voor vrije toegang tot Marokkaanse havens en de belofte dat in Marokko geen Nederlandse buit en slaven meer verhandeld zouden worden, waren de Staten-Generaal bereid akkoord te gaan met leveranties van oorlogsschepen, kanonnen en munitie, en Pallache kon die leveren. Een echt solide basis voor langdurige vreedzame betrekkingen werd een en ander niet. Zeker niet toen de sultan het niet steeds vanzelfsprekend bleek te vinden dat wapentuig betaald moest worden, en toen Amsterdamse kooplieden ook wapens aan vijanden van de sultan binnen Marokko gingen leveren.

markteconomie een beter stootkussen tegen voedselschaarste dan de traditionele 'morele bestaanseconomie' kon bieden. Handel treedt in zijn betoog herhaaldelijk op als dynamiserende factor, soms misschien als *deus ex machina*.

De relatie tussen demografische en economische groei is een steeds terugkerende historisch-demografische kernvraag. Waar Malthus de rol van de bestaansmiddelen als doorslaggevend beschouwde, zag Boserup de demografische ontwikkeling als onafhankelijke variabele. De beschikbare gegevens over Celebes geven geen eenduidig uitsluitsel. Het feit dat veel bosgebied lang onbewoond bleef, lijkt te spreken tegen het draagvlakmodel. Maar die bossen waren zo schraal dat bestaanszwerfbouw niet haalbaar was. Pas door de komst van uitvoermogelijkheden en dus door aanplant van 'tweede' handelsgewassen werd openlegging rendabel. Anderzijds niet alle beschikbare bestaansmiddelen werden besteed, en de benutte middelen werden niet allemaal productief besteed, maar ook gebruikt voor meer vrije tijd. Alles afwegend bestempelt Henley de voorraad bestaansmiddelen, tot stand gekomen door tal van socio-culturele variabelen als meestbepalend. Dergelijke processen van doorwerking en terugkoppeling kunnen op basis van het bronnenmateriaal niet steeds worden bewezen, maar worden wel aannemelijk gemaakt. De auteur heeft daarvoor ruim 600 bladzijden nodig, omdat hij allerlei relevante regionale variaties in kaart brengt en alle redeneerstappen, alternatieven en afwegingen uit de doeken doet. Dit is uitgemond in een breed, maar doorzichtig en inzichtelijk betoog steunend op zorgvuldig bronnengebruik. Kortom een waardevolle bijdrage aan een waaier van onderzoeksvelden.

J. N. F. M. à Campo

A. Benali, H. Obdeijn, *Marokko door Nederlandse ogen 1605-2005* (Amsterdam, Antwerpen: De Arbeiderspers, 2005, 255 blz., ISBN 90 295 0465 X).

In 1605 kreeg de Schiedamse koopman Coy van de Staten-Generaal het verzoek om tijdens een handelsreis een honderdtal op Spanje buitgemaakte 'Moren' naar de sultan van Marokko te brengen. Doel van de missie was: een bondgenootschap tegen Spanje, vrijwaring van Nederlandse schepen voor de Marokkaanse kaapvaart, en het vrij krijgen van Nederlandse gevangenen in Marokko. Maar het zou een lid van de bekende joods-Marokkaanse familie Pallache worden, die zowel bij sultan Moelay Zidan als bij prins Maurits in de gunst wist te komen, en beide staten in 1610 tot een verdrag wist te brengen. In ruil voor vrije toegang tot Marokkaanse havens en de belofte dat in Marokko geen Nederlandse buit en slaven meer verhandeld zouden worden, waren de Staten-Generaal bereid akkoord te gaan met leveranties van oorlogsschepen, kanonnen en munitie, en Pallache kon die leveren. Een echt solide basis voor langdurige vreedzame betrekkingen werd een en ander niet. Zeker niet toen de sultan het niet steeds vanzelfsprekend bleek te vinden dat wapentuig betaald moest worden, en toen Amsterdamse kooplieden ook wapens aan vijanden van de sultan binnen Marokko gingen leveren.